

Újjáéledő hungarikafeltárás a Vatikáni Titkos Levéltárban

Regesta Supplicationum 1522–1523. A VI. Adorján pápa uralkodása alatt elfogadott magyar vonatkozású kérvények. Feltárta, közreadja és a kísérőtanulmányt írta Lakatos Bálint. Bp.–Róma 2018. (Collectanea Vaticana Hungariae, cl. I, vol. 16.), 280 old.

A pápai levéltárakban őrzött iratanyag jelentőségét a magyar – és általában véve az európai – történetírás szempontjából nehéz túlbecsülni. Különösen igaz ez a kijelentés a honi medievisztika tekintetében, hiszen a vatikáni bullaregisztrumok adatai nélkül vajmi keveset tudnánk a 13–16. századi magyar külkapcsolatokról, szegényesebbek lennének az ismereteink a főpapságról és az egyházi közléprétegről, az Apostoli Penitenciáriához a 15. század elejétől benyújtott kérvények (szupplikációk) pedig pótolhatatlan információkat szolgáltatnak az alsópapság és a világiak hétköznapi életéről, vallásosságáról és mentalitásáról, melyek megismerését a túlnyomórészt jogbiztosító jellegű hazai forrásanyag önmagában nem teszi lehetővé.

Tudatában lévén a fentieknek, a magyar történettudomány Fraknói Vilmos kezdeményezésére már a Vatikáni Titkos Levéltár (Archivum Secretum Vaticanum [ASV]) 1881. évi kutathatóvá tétele („megnyitása”) után az elsők között kezdte meg az itteni magyar vonatkozású források (ún. hungarikák) feltárását. Az első zsengek közöttételére a *Monumenta Vaticana Hungariae* című sorozat mintaszerűen kiállított kötetekben került sor. Később az óriási mennyiségű forrásanyagot már egyházmegyei bontásban tervezték közzétenni, de ebből csak a veszprémi püspökségre vonatkozó középkori vatikáni iratok látták meg a napvilágot négy kötetben. 1894-ben Fraknói megalapította a Római Magyar Történeti Intézetet a vatikáni magyar kutatások intézményesítése céljából. A kezdeti lendület azonban a 20. század első évtizedében kifulladásra: a tervszerű munkát előbb a személyi utánpótlási szervezetlensége és az egymással versengő koncepciók akadályozták, majd a kommunista kultúrpolitika érdektelensége függesztette fel évtizedekre.

Az elejtett fonalat a Magyar Országos Levéltár vette fel az 1960-as évek végétől a 14. századi bullaregisztrumok és a 15. századi szupplikációs kötetek módszeres átnézésével és mikrofilmzésével. Az egyéni kezdeményezésű és túlnyomórészt a korra újkorra irányuló forráskölések (Lukács László, Balázs Mihály, Tóth István-György, stb.) és monográfiák (Molnár Antal, Tusor Péter, stb.)¹ intézményesítésére viszont csak később, az ezredforduló után került sor, amikor a Pázmány Péter Katolikus Egyetem (PPKE) égisze alatt, Tusor Péter szerkesztésében elindult egy újabb, a vatikáni kutatásokra specializálódó sorozat. A *Collectanea Vaticana Hungariae* (CVH) kötetei vegyes jellegűek, amennyiben forráskiadványok mellett monográfiákat és tanulmányköteteket is találunk közöttük (mindezekből a sorozat I. osztálya nagyobb formátumban a terjedelmesebb, átfogóbb jellegűeket közli, míg a II. osztály a kisebb lélegzetűeket). Bár itt is inkább az 1526 utáni témák dominálnak, a közepkor is erőteljesen képviselteti magát egyes nagyobb vatikáni fondok (pl. a pápai államtanács határozatai² vagy a pápai kincstár nyilvántartásai³), illetve irattípusok (pl. brévék⁴) magyarországi vonatkozásainak

¹ Vö. Tusor Péter: *Magyar történeti kutatások a Vatikánban*. Bp.–Róma 2004. (Collectanea Vaticana Hungariae, cl. I, excerptum ex vol. I.)

² *Consistorialia Documenta Pontificia de Regnis Sacrae Coronae Hungariae (1426–1605)*. Közreadja Tusor Péter & Nemes Gábor. Bp.–Róma 2011. (CVH I/7.)

³ *Cameralia Documenta Pontificia de Regnis Sacrae Coronae Hungariae (1297–1536)*. Feltárta és közreadja: †Lukcsics József, Tusor Péter, Fedeles Tamás. Szerkesztőtárs Nemes Gábor. I–II. Bp.–Róma 2014. (CVH I/9–10.)

⁴ *Brevia Clementina. VII. Kelemen pápa magyar vonatkozású brévái (1523–1526)*. Feltárta és közreadja Nemes Gábor. Bp.–Győr–Róma 2015. (CVH I/12.)

teljességre törekvő közlésével, de említhetnénk a halatlanul izgalmas körmendi kolostorper tanúvallatási jegyzőkönyveinek kiadását is.⁵ Ugyancsak a PPKE-n alakult meg 2012-ben a Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport, mely 2017 óta a Magyar Tudományos Akadémia támogatott kutatóhelyeként biztosít intézményes keretet a vatikáni kutatásoknak.

A fenti munkálatok legfrissebb gyümölcseként, közelebről a CVH I. osztályának 16. köteteként üdvözölhetjük az itt bemutatásra kerülő kiadványt is. Közreadóját, Lakatos Bálintot (sz. 1983) viszonylag fiatal kora ellenére már jőnévű középkorászként ismeri a szakma, mint aki Kubinyi András és Tringli István felügyelete alatt készítette el a késő középkori magyarországi mezővárosok hivatali működését és írásbeliségét feltáró kiváló disszertációját (2013), miközben a Jagelló-kori követjárások és humanizmus kutatásában is jelentős eredményeket tett le az asztalra. Jelenleg a *Zsigmondkori oklevéltár* szerkesztő kollektíva tagja. Rátermettségének újabb bizonyítéka az, ahogy sikerült elmélyülnie egy, az eddigi témáitól meglehetősen távol eső területen, tetelesen a 16. század eleji pápai kancellária ügyintézésének és irattermelésének, valamint a reájuk vonatkozó nemzetközi szakirodalomnak a rejtelmeiben.

A kötet jelentősége abban áll, hogy hosszú tetszhalál után ismét feléleszti a pápai szupplikációs regisztrumok hungarikáinak teljességre törekvő és tervszerű (pápankénti) közlését. Az egyes regisztrumsorozatok közül épp a *Registra Supplicationum* tartalmazza a legnagyobb iratmennyiséget: az 1342 és 1899 közti időszakból 7365 (!) vaskos kötetet tartanak nyilván (ebből 1904 tartalmaz Mohács előtti bejegyzéseket). Az 1342–1394 közti magyar vonatkozású szupplikációkat Bossányi Árpád tette közzé kivonatossan az I. világháború éveiben,⁶ az 1417 és 1455 közöttiek pedig (az egykorú bullákkal

együtt) nem sokkal később Lukcsics Pál rövid latinnyelvű regesztákban.⁷ Bár a felületes szemlélő számára ezekhez képest talán nem tűnik nagy teljesítménynek VI. Adorján pápa (1522–1523) alig másfél éves (pontosabban – Rómába érkezésétől és megkoronázásától számítva – inkább csak egy esztendeig tartó) időszakának a feldolgozása, tekintetbe kell venni, hogy mindezt 39, egyenként 300 folióból álló kötet fáradtságos átnézésével valósíthatta meg négy rövid római kiszállás során 2008–2012 között,⁸ miközben Bossányi 81 kötettel 52, Lukcsics pedig 374 kötettel 38 évet fedett le. (A számok jól mutatják a pápai hivatalok irattermelésének robbanásszerű növekedését!) Ugyanakkor, a benyújtott kérvényeknek megfelelő bullák előkeresése céljából, a fenti évkörből további 17 kötetet lapozott át az ún. „lateráni” bullaregisztrumok (*Registra Lateranensia*) közül, a „vatikáni” regisztrumok (*Registra Vaticana*) megfelelő – 23 kötetnyi – anyagában pedig a mutatókönyvek segítségével kereste meg a hungarikákat.⁹ További kihívást jelentett, hogy a stílris sajátosságok visszaadása céljából Lakatos Bálint kezdetől teljes szövegű közlésben gondolkodott, miközben a késő középkori regisztrumbejegyzések sokszor nehezen olvashatóak a megnövekedett ügyforgalom által kiváltott sietős lejegyzés és a rövidítések folytán. Mindezt leküzdve sikerült 66 magyarországi vonatkozású kérvényt feltárnia és mintaszerűen közzétennie.

A tulajdonképpeni forrásközlést a késő középkori szupplikációk világába kalauzoló alapos bevezetés előzi meg, mely 75 oldalnyi terjedelmével

Összegyűjtötte és feldolgozta Bossányi Árpád. I–II. Bp. 1916–1918.

⁷ Lukcsics Pál: *XV. századi pápák oklevelei*. I–II. Bp. 1931–1938. (Olaszországi Magyar Oklevéltár 1–2.)

⁸ Fontos felhívni a későbbi kutatás figyelmét arra, hogy az egyik, rossz állapotban levő kötetet (RegSuppl 1769.) – állományvédelmi okokból – csak részben sikerült áttanulmányoznia!

⁹ Közlésük: Lakatos Bálint: *VI. Adorján (Hadrianus) pápa (1522–1523) magyar vonatkozású bullái*. Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica CXXXVIII(2015). 109–144.

⁵ *The Register of a Convent Controversy (1517–1518). Pope Leo X, Cardinal Bakócz, the Augustinians, and the observant Franciscans in contest*. Ed. Gabriella Erdélyi. Bp.–Róma 2006. (CVH II/1.)

⁶ *Regesta Supplicationum. A pápai kérvénykönyvek magyar vonatkozású okmányai. Avignoni korszak*.

egymaga kiteszi a kötet több mint negyedét. A tanulmány különösen azok számára jelent becses segítséget, akik maguk is el szeretnék igazodni a vatikáni levéltár tengernyi iratanyagában és a középkori pápai hivatali ügyintézés útvesztőiben. Jóllehet az ASV történetéről és részlegeiről másoktól (Fraknói, Hodinka Antal, Pásztor Lajos, Érszegi Géza) is olvashatunk, Lukcsics Pál pedig magukról a 15. századi kérvényekről is részletesen írt, jelenleg Lakatos Bálint írása számít a legalaposabb értekezésnek a témáról, különösen ami az 1500 körüli gyakorlatot illeti. A szerző kiváló jártasságról tesz tanúbizonyságot a pápai oklevéladás régi (H. Bresslau, B. Katterbach) és újabb (Th. Frenz, P. Rabikauskas) szakirodalmában. Megismerkedhetünk a kérvények formai jellegzetességeivel, korán rögzült és csak minimálisan variálható formuláival, továbbá – ami a legfontosabb – az ügymenet során a szöveg alá és fölé vezetett kancelláriai jegyzetekkel (11–15.). Bemutatásra kerül az a folyamat, ahogy a mindenféle jogérvényt nélkülöző szupplikációból pápai oklevél lesz. A kérvényt saját felelősségre a kérvényező is megszövegezhette, de a formai okból történő elutasítás veszélye miatt inkább helyben írtatták meg. Benyújtása személyesen vagy ügyvéd útján történhetett a *Signatura Apostolica* hivatalában, az erre szakosodott *referendarius*ok kezébe, akik a szöveg ellenőrzése után az ügy kulcsszavát, az egyházmegye kezdőbetűjét és saját nevüket jegyezték a szöveg fölé. Az így előkészített cédulát, ha fontosabb ügyről volt szó, maga a pápa kellett jóváhagyja a *Fiat, ut petitur* formula és saját keresztneve (nem pedig uralkodói neve!) kezdőbetűjének szöveg alá illesztésével. A kevésbé fontos ügyekben eleinte az alkancellár, később a *referendarius domesticus* szignálhatott, míg a Penitenciáriához benyújtott kérvényeket a főpenitenciárius bírálta el. Az elfogadott kérvény aljára a püspöki rangban levő *datarius* azonnal rávezette a dátumot, aminek döntő jelentősége lehetett a későbbi esetleges jogviták eldöntésében (*prior in data, potior in iure*), majd továbbította a *Datariához* tartozó regisztratúrára. Az ügyfél itt, egy nyilvánosan kifüggesztett jegyzékből

értesülhetett kérvénye elfogadásáról, és a megfelelő díjak kifizetése után előjegyezték valamelyik írnoknál regisztrálásra, aminek három napon belül végbe kellett mennie (ekkor került a szupplikáció hátára az R [=registrata] jel) (16–26.).

A regisztrálás során a kérvényt tulajdonképpen egy 20 lapból álló füzetbe másolták, és csak miután 15 ilyen füzet betelt, kötötték ezeket egybe. A köteteket eredetileg az adott pápa uralkodási évén belüli sorrendjük szerint számozták, csupán az 1925–1927-beli újrendezésükkor kaptak folyamatos számozást. Őrzőhelyük végig a vatikáni palota volt, leszámítva a 19. század nagy részét (1810-ben ugyanis Napóleon hurcolta Párizsba a pápai levéltárak teljes állományát, majd visszakerülve a lateráni *Dataria* levéltárának részeként őrizték 1892-ig) (42–48.).

Abban az esetben, ha az ügyfél eleve úgy nyújtotta be a szupplikációt, hogy az elfogadása esetén pápai oklevél nélkül is érvényes legyen (*sola signatura*), nem volt több tennivalója. Ha ellenben bullát vagy brévért kellett róla kiállítani, a regisztrált kérvény útja a Kancelláriába, illetve valamelyik *secretarius*hoz vezetett, ahol az oklevél kibocsátását fogalmazvány készítése, letisztázása, megpecsételése és újabb regisztrálása előzte meg (26–28.). A vatikáni forrásokat is sújtó pusztulás mértékére jellemző, hogy az itt közölt 66 kérvény alapján keletkezett bullák közül alig egy maradt ránk eredetiben, egy másik pedig regisztrumbejegyzésként, míg az egykori 31 brévéből ma már csak 17, másolat formájában (64–65.).

A VI. Adorján korából talált 66 magyar vonatkozású szupplikáció elemzésekor Lakatos megállapítja, hogy a legtöbb kérelmező (25) a zágrábi egyházmegyéből származik (az erdélyiből 6, a „milkóiból” 5, a váradiból 2, a csanádiból viszont egy sem), amit nem annyira a földrajzi közelséggel, mintsem a szlavóniai részek Rómához való intenzív kötődésével és a magyar egyházszervezettől mindinkább elkanyarodó fejlődésével magyaráz. Ügytípus szerint az egyházi perek újratárgyalásának (21) és a római papszentelésnek (22) az engedélyezése dominál, előbbieket esetében mindig bréve kiállítását kérelmezték, utóbbiaknál

megelégedtek a *sola signaturával*. Minthogy a fenti két domináns ügytípus is eleve rutinjelzést igényelt, a kérvények túlnyomó többségét (52) a *referendarius domesticus* szignálta. A fenti megoszlás egyúttal magyarázza azt is, hogy miért olyan kiugróan magas (22) az 1523 márciusában kelt kérvények aránya: legtöbben hűsvét előtt szerették volna felvenni a magasabb papi rendeket. Ugyanez indokolja, hogy a 106 kérelmező csaknem fele (54) egyszerű klerikus volt, őket követik a plébánosok (18) és a kanonokok (13).

A szerző nemcsak a másolati kötetekben található szövegekre alapozza a kérvényekre vonatkozó megállapításait, hanem összegyűjtötte a Magyar Királyság egykori területén eredetiben fennmaradt középkori szupplikációkat is. Összesen 29 darabot talált az 1487–1524 évkorból (ebből hat erdélyi, főként szász vonatkozású). Közülük csupán nyolc van datálva (jellemzően azok, amelyek valamilyen javadalomügy vagy per kapcsán voltak benyújtva), a többség (18) keltezetlen *sola signatura*, általában lelki kegyelmek kérelmezéséről (29–41.).

A kötetet az átnézett regisztrumok és a szakirodalom felsorolása, részletes személy- és helynévmutató, az iratok jegyzéke (a kelethelynek és dátumnak, valamint a kérvényezők nevének, egyházmegyéjének és foglalkozásának feltüntetésével), továbbá bő angol

nyelvű rezümé zárja (ez utóbbi Palotai Ágnes munkája). A rezüméhez a külföldi olvasók eligazítása céljából a magyarországi egyházmegyék térképe kapcsolódik. (Itt a pápai főesperesség területe tévesen szerepel a veszprémi püspökség részeként, míg az esztergomi egyházmegye erdélyi exklávéja – miként azt már több tanulmányomban is jeleztem – nem nyúlt fel a Nagy-Küküllőig, hanem csak a szebeni és a barcasági dékánosság területét foglalta magába).

Lakatos Bálint kötete feletti örömünket már csak az fokozhatná, ha biztosan tudnánk, hogy nem kell sokáig várnunk a folytatásra, hanem rövidesen kézbe vehetjük a Mátyás-kori magyar vonatkozású szupplikációkat tartalmazó kiadványokat is. Erre minden remény megvan, hiszen az 1455–1495 közötti anyag feltárása megtörtént, és sajtó alá rendezését – miként azt az itt recenzált műből megtudhatjuk – Szovák Kornél már elkezdte. De a vatikáni középkori hungarika-kutatás még ezek publikálása esetén sem zárulna le, hiszen VI. Sándor, III. Pius, II. Gyula, X. Leó és VII. Kelemen idejéből további 800–900 kérvénykötet átbúvárlása várat magára (nem beszélve a késő középkori bullaregisztrumok és brévek feltárássának folytatásáról).

Hegyi Géza

Az Erdélyi Fejedelemség alapjait megvető György barát életpályája

Oborni Teréz: Az ördögös Barát. Fráter György (1482–1551). Kronosz Kiadó. Magyar Történelmi Társulat, Pécs–Bp. 2017. 355 old.

Az ördögös Barát című kötet a *Sziluett. Korszerű történelmi életrajzok* hiánypótló sorozatban jelent meg, és az újonnan elkészült biográfia maga is hiányt pótol, hiszen tudományos igénnyel dolgozza fel a születő Erdélyi Fejedelemség körül bábáskodó szerzetesről szóló, rendelkezésünkre álló információkat. A szerző, Oborni Teréz, a korszak avatott ismerője, akit nem kell a szakértőknek

külön bemutatni, az *Erdély pénzügyei I. Ferdinánd uralma alatt 1552–1556* vagy az *Udvar, állam és kormányzat a kora újkor Erdélyben* című kötetei, továbbá számos, Erdély történetére vonatkozó tanulmánya magukért beszélnek.

A kötet rövid bevezetés után az első fejezetben európai kontextusba ágyazva vázolja a Magyar Királyság Mohács utáni helyzetét. Bemutatja a